

Slyusar S. T.

National University of Bioresources and Environmental Management of Ukraine

FORECASTING OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL TERRITORIES OF THE RESIDENTIAL SUBURB OF THE KIEV REGION

Summary

Forms and the principles of a total dynamic portrait of social and economic system are investigated. The offered procedure of formation of a total dynamic portrait of social and economic system of rural territories of a residential suburb. Calculation of level of a clustering for the studied social and economic systems of territories is made. Reasonably scenario of organizational and economic development of rural territories of a residential suburb of the Kiev region.

Keywords: rural territory, development, residential suburb, region, cluster, system.

УДК 332.055.3

Тибінка І. Я.

Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього
Національної академії наук України

ЕНДОГЕННІ ТА ЕКЗОГЕННІ ФАКТОРИ ВНУТРІШНЬОРЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Визначено сутність та досліджено особливості розвитку процесів диференціації економічного і соціального розвитку на внутрішньорегіональному рівні в Україні. З'ясовано основні внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на напрям цих процесів. Доведено необхідність вироблення механізмів зниження внутрішньорегіональної соціально-економічної диференціації.

Ключові слова: регіон, соціально-економічна диференціація екзогенні та ендогенні фактори, внутрішньорегіональний рівень, регіональний розвиток.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Посилення внутрішньорегіональної соціально-економічної диференціації проявляється як у позитивних ендогенних процесах (концентрація економічної діяльності, створення «полюсів розвитку» тощо), так і в негативних тенденціях демографічного розвитку, соціальної напруженості в суспільстві, в низькому рівні життя населення, що обумовлено глобалізацією економіки і перерозподілом ресурсних ринків. Тому оцінка внутрішньорегіональної диференціації як чинника саморозвитку регіонів та територіальних громад, що передбачає виявлення причин деструктивних процесів, визначення рівня конкурентоспроможності економіки та якості життя населення адміністративно-територіальних утворень регіону, нині є актуальною.

Питання встановлення основних факторів внутрішньорегіональної диференціації і вироблення стратегії подолання надмірних проявів соціально-економічних асиметрій виходячи з нової парадигми місцевого економічного розвитку в умовах децентралізації влади є вкрай важливими та затребуваними сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор. Постулатом сучасної регіональної науки є дослідження просторової нерівномірності та асиметрії в якості однієї із закономірностей розвитку економіки світового, національного чи регіонального рівня, яка властива будь-якій соціально-економічній системі. Нерівномірне розміщення по території країни чи регіону різноманітних галузей господарства і видів економічної діяльності є засадничою властивістю будь-якого організованого економіч-

ного простору, наслідком територіального поділу праці, концентрації та спеціалізації виробництва, посилення процесів урбанізації, розселення тощо. Окрім цього, саме поляризований розвиток розглядається нині найоптимальнішим для сучасного етапу еволюції економічного простору.

У сучасній економічній літературі існують різні підходи, що пояснюють причини диференціації на міжрегіональному та внутрішньорегіональному рівнях. Серед них – неокласичні теорії, теорії кумулятивного зростання, теорія експортної бази, інституційні теорії, теорії нової географії тощо.

Поряд з цим з позицій наукового аналізу внутрішньорегіональна соціально-економічна диференціація повинна розглядатися не тільки як результат попереднього розвитку, але і як безперервний процес, об'єктивно обумовлений низкою внутрішніх причин і впливом комплексу зовнішніх факторів регіонального розвитку.

Метою статті є з'ясування основних екзогенних та ендогенних факторів соціально-економічної диференціації на внутрішньорегіональному рівні, що дасть змогу розробити механізми регулювання внутрішньорегіональних територіальних диспропорцій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження основних характеристик явища внутрішньорегіональної соціально-економічної диференціації та підходів до його трактування дає змогу розглядати внутрішньорегіональну диференціацію як об'єктивний стан неоднорідності економічного простору регіону, що проявляється у нерівномірності соціально-економічного розвитку його структурних елементів. Об'єктивність існування диференціації окремих

територій у межах регіону обумовлена самою природою господарської діяльності людини, яка зумовлює концентрацію ресурсів у межах певних територій, що може розглядатися з позитивної точки зору – як джерело підвищення конкурентоспроможності регіону загалом. Однак економіка регіону, як і будь-яка система, розвивається прогресивно під впливом фактора диференціації своїх структурних складових лише до певної межі – допоки елементи регіональної соціально-економічної системи починають занадто відрізнятися у своїй організації. На цій стадії дезорганізуючі впливи (які є наслідками накопичення системних суперечностей) переважають силу позитивних ефектів від додаткових зв'язків між елементами, що може спричинити розрив цих зв'язків і загальний крах організаційної форми цілого. У результаті виникає об'єктивна необхідність у удосконаленні структури системи з метою уникнення її розпаду [1]. Тому підтримання необхідних територіальних пропорцій в економіці регіону, недопущення надмірної диференціації територій за рівнем соціально-економічного розвитку об'єктивно є однією із найважливіших завдань як регіонального управління, так і державної регіональної політики.

Неоднорідність або асиметрії у соціально-економічній системі регіону як багатовимірній структурі можуть проявлятися у вигляді найрізноманітніших порушень пропорцій у розвитку окремих галузей регіонального господарства, його соціальних та економічних підсистем чи в їх межах, у результаті чого виникають перебої у ході відтворення на окремих ділянках або в регіональній економіці в цілому.

Диференціація економічного і соціального розвитку регіонів у реальному житті постійно відтворюється на якісно новій основі. У зв'язку з цим важливо визначити її внутрішні джерела і фактори, що на неї впливають, що дозволить знайти найбільш адекватні шляхи подолання сформованого розриву в рівнях розвитку українських регіонів.

Згідно з постулатами регіональної економічної науки перспективи сталого розвитку територій пов'язані з використанням сприятливих зовнішніх і внутрішньорегіональних чинників і передумов.

До числа найважливіших зовнішніх чинників регіонального розвитку, зокрема, належать:

- макроекономічні, включаючи поточні темпи інфляції, рівень і динаміка валютного курсу, розмір і стабільність тарифів на послуги природних монополій, діюча ставка рефінансування Національного банку;

- стан нормативно-правової бази державного регулювання економічного (територіального) розвитку;

- діючий механізм державного регулювання економіки, у тому числі рівень сукупного податкового навантаження на суб'єктів господарювання, величина митних тарифів, характер і масштаби використовуваних економічних пільг, загальний рівень лібералізації економіки, включаючи ступінь адміністративного втручання в господарську діяльність;

- сформована система міжбюджетних відносин в межах держави, насамперед між державним центром і адміністративно-територіальними одиницями;

- зовнішньоекономічні, у тому числі поточна кон'юнктура на світовому та вітчизняному товар-

них ринках щодо продукції спеціалізації регіонів держави, наявність у країнах, що імпортують продукцію українських регіонів, цільових нетарифних обмежень за обсягами і ціновими характеристиками відповідної продукції;

- зростання економічної (за формами власності та секторам економіки) і соціальної (за групами населення) диференціації.

Варто зазначити, що навіть зовнішні фактори загальної дії, такі як валютний курс або темпи інфляції, як правило, мають специфічний вплив на стан економіки і динаміку розвитку різних регіонів.

Така специфіка може бути обумовлена особливостями галузевої структури регіонів, сформованим рівнем і диференціацією доходів населення, ситуацією на регіональних ринках праці та інвестицій, особливостями зовнішньоекономічних зв'язків регіонів тощо.

Так, наприклад, зниження валютного курсу гривні одночасно підвищить ефективність експорту продукції вітчизняними товаровиробниками та створить додаткові стимули до розвитку тих регіонів, продукція спеціалізації яких в істотній мірі орієнтована на зовнішній ринок. З іншого боку, відповідне здорожчання імпорту додасть імпульс розвитку імпортозамінних виробництв, що може особливо сприятливо позначитися на тих територіях, де є значні незавантажені потужності в галузях, що випускають товари споживчого призначення. Поряд з тим стимулюючий ефект девальвації може в результаті призвести до рецесії у тих регіонах, де протягом періоду сприятливої кон'юнктури не були здійснені необхідні структурні зміни в економіці.

Незважаючи на всю важливість зовнішніх факторів, найбільше значення для розуміння причин міжрегіональної економічної диференціації має комплекс внутрішньорегіональних (територіальних) факторів. Їхній вплив, як правило, обмежений лише територією адміністративно-територіальної одиниці – області, його частиною або групою регіонів.

До переліку основних внутрішньорегіональних факторів економічного розвитку регіонів можуть бути віднесені:

- рівень накопиченого економічного (у тому числі виробничо-технічного та інноваційного) потенціалу регіону;

- загальний рівень сукупного попиту в межах регіону (ємність регіонального ринку);

- ступінь розвитку в регіоні ринкової, виробничої (зокрема ринкової та транспортної) і соціальної (житлово-комунальне господарство, охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення) інфраструктури;

- забезпеченість регіону трудовими ресурсами з урахуванням їхньої кваліфікації та наявність системи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів;

- забезпеченість регіону найважливішими видами природних ресурсів, включаючи найважливіші мінерально-сировинні і паливно-енергетичні, лісові та водні ресурси, сільськогосподарські угіддя, запаси морепродуктів на прилеглої частини материкового шельфу;

- рівень енергозабезпеченості території регіону;

- рівень розвитку сектора інформаційних і комунікаційних послуг;

- рівень диверсифікації структури регіональної економіки;

- ступінь завершеності в регіоні структурних і інституційних ринкових реформ;
- менталітет населення і влади;
- діючий механізм регулювання економічного розвитку на регіональному рівні.

Кожен із факторів регіонального розвитку щодо конкретного регіону може бути охарактеризований або як конкурентна перевага порівняно з іншими регіонами, або як обмежуючий для економічного розвитку, або як нейтральний фактор. У будь-якому разі сукупність усіх факторів відображає потенційну конкурентоспроможність економіки того чи іншого регіону загалом.

Поряд з цим рівень реальної конкурентоспроможності регіональної економіки в конкретних умовах визначається більшою мірою не її потенціалом, рівнем його фактичної реалізації, а також здатністю регіону подолати існуючі обмеження господарського розвитку. У цьому визначальна роль належить соціально-економічній політиці, яка реалізується регіональними та місцевими органами влади. У зв'язку з цим першочергового значення набуває створення в кожному регіоні найбільш сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату як вагомій передумови максимального використання конкурентних переваг цієї території [2].

Найважливішою складовою реальної конкурентоспроможності економіки регіону в ринкових умовах виступає фактичний рівень прибутковості вкладень капіталу. Тут необхідно зазначити два аспекти.

По-перше, висока конкурентоспроможність та існування сприятливої кон'юнктури щодо профільної продукції того чи іншого регіону зумовлює досягнення оптимального рівня завантаження діючих виробничих потужностей, пов'язаних з випуском даного виду продукції. По-друге, відносно висока конкурентоспроможність регіональної економіки означає також більш високу ефективність і меншу ризикованість нових інвестицій у відповідних галузях і видах діяльності порівняно з вкладеннями капіталу в менш конкурентоспроможних регіонах.

Зважаючи на зазначене, можливо припустити, що засадничою вихідною причиною відмінностей поточного соціально-економічного становища територій (регіонів) і динаміки їхнього розвитку є стійкі територіальні відмінності у рівні прибутковості використовуваного капіталу, що зумовлюють в цілому міжрегіональну диференціацію реальної конкурентоспроможності економіки.

Дійсно, якщо рівень рентабельності поточної господарської діяльності й ефективність додаткових вкладень капіталу були б скрізь однакові, то можна констатувати неминучість досить рівномірного розподілу інвестицій по всій території країни й адекватне вирівнювання темпів економічного розвитку регіонів. У цьому разі сучасна міжрегіональна економічна диференціація в країні пояснювалася б головним чином окремими історичними подіями і тенденціями.

Водночас зазначена причина територіальної диференціації не дозволяє зрозуміти внутрішній механізм її відтворення. Тому її можна визначити як необхідну, але недостатню причину. У зв'язку з цим важливо відзначити, що конкурентні переваги якого-небудь регіону можуть бути практично реалізовані тільки у сфері економічних взаємин даного регіону (його населення, господарюючих суб'єктів і державних структур) із зовнішнім середовищем, тобто в рамках системи міжрегіо-

нальних та міжнародних економічних зв'язків, а також його відносин з державним центром. Зокрема, мова йде про залучення додаткових державних фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань національного та регіонального рівня.

Територіальні відмінності у рівні прибутковості вкладень капіталу на практиці мають яскраво виражений галузевий аспект. Це означає більш високий її рівень у даному регіоні не загалом, а лише щодо конкретних галузей, підгалузей і сфер господарської діяльності, що визначається наявністю відповідних конкурентних переваг. У результаті відбувається певна концентрація капіталу в ключових галузях регіональної економіки (галузях спеціалізації), орієнтованих на загальнонаціональний або світовий ринки. Отже, домінуючий рівень прибутковості вкладень капіталу в економіці регіону обумовлює стан та перспективи розвитку саме найважливіших галузей його господарської спеціалізації. Своєю чергою, ці ключові, профілюючі галузі чинять визначальний вплив на формування сукупного попиту в регіоні, а через нього – на розвиток допоміжних і обслуговуючих галузей.

Саме рівень, поточний стан і динаміка розвитку в першу чергу галузей спеціалізації, а також допоміжних і обслуговуючих галузей обумовлюють особливості і характеристики міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв'язків кожного регіону. Причому, якщо галузі спеціалізації економіки регіону формують структуру експорту продукції (послуг), то значення взаємопов'язаних галузей визначається переважно їхньою здатністю забезпечити власне виробництво імпортозамінної продукції, а, отже, зберегти фінансові ресурси підприємств і населення у внутрішньорегіональному господарському обороті, одночасно скоротивши їх відтік з регіону.

Разом з тим досягнення загальної збалансованості товарообміну в регіоні аж ніяк не означає створення в ньому необхідних умов для забезпечення випереджаючого зростання його економіки. Дійсно, збалансованість може підтримуватися на вкрай низькому рівні на тлі розвитку кризових процесів в економіці та соціальній сфері регіонів, абсолютного зниження обсягів ВРП, інвестицій і реальних доходів населення. Однак в останньому випадку під впливом заходів антикризового регулювання, як правило, відбувається посилення дотаційного характеру економіки таких регіонів, що об'єктивно призводить до відносного збільшення ввезення товарів і послуг, наростання диспропорцій у міжрегіональному товарообміні.

Таким чином, характер і основні параметри міжрегіональних та зовнішньоекономічних товарообмінних зв'язків регіону в умовах сучасної ринкової економіки здебільшого визначають його поточне соціально-економічне становище і динаміку розвитку. Причинно-наслідковий зв'язок тут є не прямий, а опосередкований як системою бюджетних взаємовідносин даного регіону з державним центром, так і масштабами, а також спрямованістю міжрегіональних потоків капіталу і фінансових ресурсів населення.

Порівняльні масштаби і динаміка суспільного виробництва в кожному регіоні зумовлюють відповідні масштаби і динаміку зміни в ньому сукупного попиту населення, державних установ і підприємств, що відображає фактичні розміри регіонального ринку. Саме відносний рівень і динаміка сукупного регіонального

попиту, будучи в цілому результатом економічного розвитку того чи іншого регіону, одночасно виступають його ключовими конкурентними позиціями в глобальному змаганні за залучення нових капіталів.

Світова практика довела, що країни з планово адміністративною економікою значно меншою мірою характеризуються внутрішньодержавною диференціацією за економічними та соціальними показниками розвитку в порівнянні з ринковими економіками. Дана тенденція підтвердилась і для нових країн після розпаду СРСР. Так, у СРСР проблема стримування міжтериторіальних економічних і соціальних відмінностей займала чільне місце в державній соціально-економічній політиці. Інструментами цієї політики були централізоване фінансування економіки і соціальної сфери регіонів, дотації та субвенції, різноманітні соціальні компенсатори, планові ціни тощо. Проте відмінності між українськими регіонами за найважливіших соціально-економічних індикаторам були досить незначні. Так, у 1988 р. максимальний розрив між адміністративно-територіальними одиницями Української РСР за величиною національного доходу (чистої продукції) на одну особу становив 2,3 рази [3].

З початком ринкових реформ диференціація регіонів стала швидко посилюватися. Дана тенденція пояснювалася здебільшого двома комплексами причин. По-перше, дією ринкової конкуренції, неоднаковою адаптованістю до ринку регіонів з різною структурою економіки і різним менталітетом населення і влади [4]. По-друге, значним послабленням регулюючої ролі держави (скороченням державної фінансової підтримки, скасуванням більшості регіональних економічних і соціальних компенсаторів) і фактичною нерівністю суб'єктів федерації в економічних відносинах з центром. Територіальна диференціація була просторовим відображенням зростаючої економічної (за формами власності та секторам економіки) і соціальної (за групами населення) диференціації.

Таким чином, можемо говорити, що система факторів соціально-економічної диференціації на внутрішньорегіональному рівні в сучасних умовах становлення ринкової моделі господарювання є значно ширшою, аніж за умов планової економіки. Така диференціація не може однозначно сприйматись як негативне явище, адже концентрація економічної активності в більшості випадків супроводжується зростанням темпів розвитку на цих територіях. При цьому варто розуміти, що існує певна межа позитивного ефекту від соціально-економічної диференціації територій. Перехід такої межі може супроводжуватися значно більшими негативними ефектами, зокрема стагнацією окремих територій та втратою системних характеристик регіонального економічного простору.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Вітчизняний і зарубіжний досвід переконливо свідчать про те, що не можна допускати постійного збільшення розриву між полюсами росту і проблемними регіонами за основними соціально-економічними показниками і параметрами. Поглиблення внутрішньорегіональних економічної диференціації і відставання окремих територій за основними соціально-економічними характеристиками знижує загальну стійкість функціонування навіть найбільш великих бюджетотворюючих підприємств даних регіонів, зумовлює відносно низьку надійність системи міжрегіональних господарських (у тому числі коопераційних) зв'язків, в яких задіяні ці підприємства.

Загалом, надвисокий рівень диференціації соціально-економічного розвитку в межах регіонів веде до наростання диспропорцій у структурі господарства регіону, ускладнює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень і формування регіонального ринку, збільшує ймовірність формування і наростання кризових явищ в суспільстві. Зазначене обумовлює необхідність реалізації політики регулювання територіального розвитку на регіональному рівні з метою зниження внутрішньорегіональних соціально-економічних диференціацій.

Список літератури:

1. Минакир П. Мифы и реальность пространственных экономических диспропорций / П.А. Минакир // Федерализм. – 2011. – № 1. – С. 43-56.
2. Сторонянська І.З. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції / І. Сторонянська. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 324 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)
3. Народное хозяйство СССР в 1988 году (Статистический ежегодник). – Издательство «Финансы и статистика», 1989 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://istmat.info/files/uploads/17073/narodnoe_hozyaystvo_1988.pdf.
4. Курмаев П.Ю. Дослідження сутності механізму регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. – 2009. – № 2(15). – С. 373-379.

Тыбинка И. Я.

Институт региональных исследований имени М. И. Долишнего
Национальной академии наук Украины

ЕНДОГЕННЫЕ И ЭКЗОГЕННЫЕ ФАКТОРЫ ВНУТРИРЕГИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ В УКРАИНЕ

Резюме

Определена сущность и исследованы особенности развития процессов дифференциации экономического и социального развития на внутрорегиональном уровне в Украине. Выявлены основные внутренние и внешние факторы, влияющие на направление этих процессов. Доказана необходимость выработки механизмов снижения внутрорегиональной социально-экономической дифференциации.

Ключевые слова: регион, социально-экономическая дифференциация, экзогенные и эндогенные факторы, внутрорегиональный уровень, региональное развитие.

Tybinka I. Ya.

M. I. Dolishniy Institute for Regional Reserch of NAS of Ukraine
of National Academy of Sciences

**ENDOGENOUS AND EXOGENOUS FACTORS INTRAREGIONAL
SOCIO-ECONOMIC DIFFERENTIATION IN UKRAINE**

Summary

The essence and the features of differentiation processes of economic and social development at intraregional level in Ukraine are determined. The major internal and external factors that influence the direction of these processes are found out. The necessity of designing a decrease in intraregional socioeconomic differentiation is proved.

Keywords: region, socio-economic differentiation, endogenous and exogenous factors, intra-regional level, regional development.